

POGREBNA SVEČICA NA PODRUČJU SISAČKE POSAVINE

DRAŽEN NOŽINIC
Ilije Gregurića 58
44000 Sisak

UDK 392
Pregledni rad
Primljeno: 13. X. 1988.
Prihvaćeno: 10. XII. 1988

Na osnovi autorovih istraživanja provedenih 1987. i 1988. godine opisan je jedan iz sklopa pogrebnih običaja. Radi se o izradi pogrebne *svečice*, izrazite forme i funkcije u pogrebnim običajima ovog kraja. Raširenost običaja još je nedovoljno ispitana, ali se na osnovi istraživanja zaključuje da se u okolici Siska javlja kao posavska specifičnost.

Običaj izrađivanja pogrebne *svečice* naročitog oblika, namjene i funkcije ispitivao sam u toku 1987. i 1988. godine u 37 sela općina Sisak, Petrinja, Glina i Novska. Sva sela u kojima je običaj potvrđen (25) u administrativnim su granicama općine Sisak. Nadalje, osim u dva sela koja su smještena uz desnu obalu rijeke Odre, ovaj se običaj može pratiti jedino u selima neposredno smještenim uz obje obale Save (od Dubrovčaka Desnog do Gušća).¹⁾ Žitelji ovih sela su Hrvati rimokatoličke vjere, a jezično su oni kajkavci turopoljsko-posavskog govora.²⁾ Sami sebe nazivaju *Muži* (žena je *Mužica*), a tako ih zove i okolno štokavsko stanovništvo (*Šokci*, Srbi).

U svim selima u kojima su izrađivali *svečicu* tako su je i nazivali, drugi neki nazivi nisu poznati.

Običaj će biti opisan onako kako se odvijao do pred početak II. svjetskog rata, budući su ga do tog vremena obavljali u gotovo svim selima u kojima je on potvrđen, dok će prikaz današnjeg rasprostranjenja običaja te izmjena u njegovu obavljanju ovom prilikom biti izostavljeni.

S izradom *svečice* započinje se nakon što je pokojnik opran, opremljen i položen na *skolke* (odar). Uvijek je izrađuju dvije ili tri žene starije dobi (nikad djevojke ili muškarci) koje nikad nisu od bližeg pokojnikova roda. U nekim su selima one prale i opremale pokojnicu, dok u drugima nemaju drugih zaduženja u kući pokojnika. Međutim, dok u nekim selima te žene mogu pripremati jelo za karmine (ako nisu opremale pokojnicu), drugdje im je izričito zabranjeno približavati se jelu koje se priprema za karmine. Vosak za *svečicu* u kući pokojnika daje onaj iz sela koji ima pčele.

Za izradu *svečice* najčešće se upotrebljava lanena ili konopljana pređa kojom se prvo izmjeri pokojnika od tjemena do vrhova nožnih prstiju. Broj potrebnih niti različit je u pojedinim selima (3, 5, 7, 9), ali uvijek mora biti neparan. Te se niti sad provlače kroz rastopljeni vosak, a kad se njime presvuku, spiralno se namataju u *svečicu*, oblik koje nije svugdje isti. Tako se u Dubrovčaku Desnom i Jezeru (Gornja Posavina) nit prvo presavije napola pa se od sredine namata u obliku okrugle pločice kojoj na kraju ostanu dva fitilja gdje je se pali. U župi Martinjska Ves nit se namota oko prstiju jedne ruke (pa u sredini takvog smotka ostane prazan pros-

tor), dok u Srednjoj i Donjoj Posavini *svečicu* motaju od jednog kraja niti prema drugom, ali sada s jednim fitiljem u sredini *svečice* (gdje se pali). Ovakom napravljenju *svečicu* polože pokojniku na prsa i tu ona ostaje sve do polaganja mrtvaca u lijes. U selu Gušće odmah je pokojniku na prsima i zapale, ali samo nakratko.

Pogrebnu se *svečicu* izrađivalo svim kategorijama pokojnika, a u slučajevima (dosta rijetkih) iznimaka uvijek se pri tom radilo o prerano ili neprirodno umrlima.

Daljnji postupci sa *svečicom*, nakon zabijanja lijesa, umnogome se razlikuju u selima Gornje, Srednje i Donje Posavine, a te se razlike odnose na sljedeće momente: a) nosi li se *svečicu* u povorci b) tko je nosi, gdje bude u povorci i na koji je način nosi c) postupci koji se s njom izvršavaju do njena spaljivanja d) konačno spaljivanje *svečice* (ne uvijek) na grobu.

U najvećem broju sela *svečicu* se nosi u povorci (bilo upaljenu u ruci, bilo u džepu), uvijek je nosi žena koja nije od najbližeg roda, a u povorci ona bude uz svećenika. U nekim selima Srednje i Gornje Posavine *svečicu* se po zabijanju lijesa stavi na *slame* (kućnu gredu), a žena u povorci nosi lampaš. Posebnost sela župe Martinska Ves je u promjeni oblika *svečice* prije iznošenja. Nju se tada prvo izravna, pa presavije na neparan broj jednakih dijelova (5, 7, 9), donji se dio omota papirom, a gornji krajevi prerežu i razmaknu. U ostalim selima *svečici* ne mijenjaju oblik nego je nose i pale onakvu kakvom je napravljena.

U Gornjoj Posavini uobičajeno je *svečicu* prvi put zapaliti kad se lijes iznese iz kuće, upaljenu nositi u povorci, a ugasiti tek nakon što se grob zatrpa. Ako se u povorci nosi lampaš, on jednako gori. Ista žena nosi *svečicu* natrag kući pokojnika. Pred kućom je zapali i obavezno je ona prva osoba koja će ući u kuću. Ušavši ona, u Jezeru, kaže: »Fajlen Isus i Marijal! Rekel vam je sused (kum ili dr.) da se povisite, a ne ponizite!« pa pritisne *svečicu* na slame. Ovakav izričaj poznaju Gornja i dio Srednje Posavine, a njime se najčešće izražava želja da se kuća obnovi novim članom, da ne propadne gospodarstvo i dr. Na slemenu *svečica* ili izgori tu večer ili ubrzo sama spadne pa se spremi (negdje opet na gredu) do mise zadušnice (koja u Gornjoj Posavini bude 8, a u Srednjoj i Donjoj 9. dan od dana nečije smrti). Do mise je ona na gredi i u drugim selima, jednako u onima u kojima su je žene u povorci nosile u džepu, kao i u onima u kojima je uopće ne nose. U nekim selima Gornje Posavine *svečicu* je trebalo svaki put postaviti na drugo mjesto na gredi da je malo nagori, zato da se time označi broj mrtvih u pojedinoj kući.

Prije mise zadušnice nigdje se u Posavini ne smije ići na novi grob, jer se sada čeka da pokojniku »pukne žuč«. Ukoliko bi netko došao ranije, pokojniku bi »žuč pukla«, odmah, a posjetilac bi trenutno umro na grobu. Na misu *svečicu* će najčešće ponijeti netko od ukućana, njeđe to mora biti ista ona žena koja ju je nosila u povorci. Poslije mise ode se na novi grob, zapali *svečicu* i postavi na nj, ili »na prsa« ili pokraj križa. Uz molitvu, obavezno je sačekati da *svečica* potpuno izgori. U selima u kojima je *svečica* izgorjela još na dan pogreba ovom se prilikom na grob nose druge svijeće.

Pojave koje očituju sličnosti sa *svećicom* susrećemo razasute na raznim stranama Balkana te dalje, u istočnoalpskom području. Najbliže potvrde o izradi *svećici* sličnih predmeta (sličnosti proizlaze iz njihova oblika te kroz njihovu upotrebu u vezi s pokojnicima) potječu s Kupresa, iz okolice Gornjeg Vakufa te iz Šuice.⁹⁾ Kod Srba u Blagaju to je spiralno smotana svijeća zvana *kolo*, koju se zapali kad netko umre, a o zadušnicama se odnese u crkvu i zalijepi na zid. *Kolo* se radilo od druge svijeće, zvane *muket*.¹⁰⁾ Ovo je tanka svijeća smotana kao kalem konca, oblika valjka. Njome se pokojnika opaze preko pokrova, a krajevi se prekrize na prsima. Ovaj od *muketa* odrezan dio ukopa se s pokojnikom. U Mračaju *muket* rade od pamuka namočenog u vosak koji namotaju oko štapića u obliku valjka. Kraj *muketa* se zapali kad netko umre i gori do ukopa. U Jeliću, Kukavica-ma i Šuici pokojniku na prsima bude križić od *muketa*.

Daljnje potvrde omotavanja pokojnika svijećom susrećemo na još nekim međusobno udaljenim mjestima: u Prilepu i njegovoj okolini¹¹⁾, gdje su pokojnika omotavali 4 m dugom kupovnom svijećom i u Donjoj Kupčini kod Jastrebarskog.¹²⁾ U Palanjku kod Siska opremljenog su pokojnika neparan broj puta omotavali predom od koje će izraditi *svećicu*. Ovo je ujedno i jedini zabilježeni slučaj ovakvog postupanja u selima Sisačke Posavine.

Spiralnu svijeću (zvanu *stat*) poznaju Vlasi u okolini Bora. Izrađuje se od voska upređanjem oko konca, a opremljenom se pokojniku stavlja na prsa.

Slijedeći važan element koji karakterizira *svećicu* jest mjerenje duljine pokojnika nitima od koje će je izraditi. No, u odnosu na druge mjere duljine pokojnika, *svećica* iskazuje određene specifičnosti. Prva od njih jest činjenica da se niti koje se upotrebljavaju za njenu izradu nikad ne koriste kao mjera za lijes ili raku (čime se ne isključuje mogućnost ovakve njihove upotrebe u ranije vrijeme, kao niti mogućnost da buduća istraživanja potvrde ovakvu pretpostavku). Nadalje, *svećica* kao mjera razlikuje se od onih mjera (npr. *mirila*, štapova) koje za dulji vremenski period na neki način čuvaju svoju formu (i duljinu pokojnika) neizmijenjenom i koje su uvijek stvaran odraz pokojnikove duljine. Naime, konačan oblik *svećice* po izradi (kružne pločice ili smotka) duljinu pokojnika samo podrazumijeva, ali je vizualno neukoliko ne odražava, a drugo, nakon mise zadušnice *svećicu* se potpuno izgori i od nje ne ostaje tragova.

Neki od navedenih elemenata uočavaju se u osobitom obliku svijeće u Rumunjskoj, gdje u povorci nose jednu voštanu svijeću duljine pokojnika i katkad je pokopaju s njim¹³⁾, a još su izrazitiji oni u istočnoj Bugarskoj. Ondje pokojnika izmjere bijelim pamučnim fitiljem kakvog se upotrebljavalo za izradu svijeća, naprave od njega svijeću koju se pali za vrijeme pogrebnih obreda, a 40-ti dan od smrti ostavi je se da izgori, zato da se pokojnik ne vrati kući.¹⁴⁾ A oko donjeg toka rijeke Inn u Austriji uzme se blagoslovljenu smotanu svijeću (njem. *Wachsstock*), odmota i razvuče po dužini, od nogu do glave pokojnika, vjerujući da će nakon toga ostati miran.¹⁵⁾

Dosad navedene činjenice o *svećici* upućuju i na mogućnost njihova povezivanja s nekim drugim tradicijama, poznatim iz raznih krajeva zemlje.

U prvom se redu ovdje radi o običaju opasivanja (dakle i mjerenja) crkava koje se provodilo kako na određene blagdane (Krk, istočne Alpe), tako i u vezi s nekim zavjetom (Makedonija, Srbija, Bosna). Analogije su ovdje izražene i u upotrebi tankih i neuobičajeno dugih svijeća. Konačno, iz sela Brnjaci na Ibru poznat je i običaj opasivanja bolesnika.¹⁾ Sa svijećom opasanom oko oboljelog dijela tijela ili oko pasa bolesnik je išao u razvaline stare crkve Brnjače, koju se smatralo ljekovitom, skidao svijeću i palio je.

Ovaj rad zamišljen je kao prikaz običaja izrađivanja pogrebne *svečice* na jednom uskom i ograničenom području, pa stoga pitanje njegova raširenja zasad ostaje otvorenim. Preliminarnim istraživanjima u susjednim posavskim selima općina Ivanić-Grad i Velika Gorica potvrđeno je njegovo postojanje i dalje (uzvodno) u Posavinu. Iako tom prilikom nisam utvrđivao i posebne elemente i specifičnosti običaja, ipak se može konstatirati da se on nastavlja na ranije istraživano područje Gornje Posavine. U samom sisačkom kraju običaj se javlja kao posavska specifičnost nepoznata daljim ili bližim pokupskim i turopoljskim (a rimokatoličkim) te susjednim pravoslavnim selima. Dostupna literatura o običajima u kojima se javlja upotreba tanke svijeće očituje veliku njihovu raspršenost na dosta udaljenim područjima Balkana od Sisačke Posavine s jedne, te istočnih Alpa (i dosega istočnoalpskih kulturnih utjecaja) s druge strane. Oblici opisanih svijeća na tim područjima (naročito njihova debljina, duljina ili spiralna forma), postupci koji se s njima obavljaju (npr. mjerenje s različitom svrhom, opasivanje ili omotavanje, paljenje u određenim prilikama i u određene dane) te njihovo mjesto i uloga u pogrebnim običajima ukazuje na njihovu vjerojatnu srodnost. Time se ujedno odmah postavlja i pitanje povezanosti prvotnog područja rasprostranjenosti opisanih pojava. Ovakvo raširenje na međusobno vrlo udaljenim prostorima dopušta i pretpostavku o postojanju sličnih predmeta (sa sličnom funkcijom) i na područjima između dosad poznatih i opisanih (npr. zapadni dio Bugarske, Slovenija, sjeverozapadna Bosna i dr.) a o čemu zasad nemamo vijesti. Daljnja bi istraživanja trebala upotpuniti postojeća saznanja o samim pojavama, kao i o zasad postojećim prostornim (geografskim) prazninama, te na taj način potpunije ukazati i na moguće pristupe utvrđivanju (zajedničkog?) porijekla pojava obuhvaćenih ovim prilogom.

BILJEŠKE

¹⁾ Dalje se ovom prilikom nisam kretao. U radu ću se, za ovako omeđeno ispitivano područje, koristiti nazivima za pojedine njegove dijelove onako kako ih označavaju sami Posavci, razlikujući, prema župama (te razlikama u govoru i nošnji) *Gornju* (župe Dubrovčak i Martinska Ves), *Srednju* (bivša jedinstvena župa Sveti Križ u Sisku, a kojoj pripadaju i spomenuta dva sela uz Odru) i *Donju* Posavinu (župe Prelošćica, Komarevo i Gušće).

²⁾ V. Dijalekatsku kartu SR Hrvatske — u: Božidar Finka, O našoj dijalekatskoj geografiji, Zbornik za narodni život i običaje, 49, Zagreb, 1983, 179—194.

- ³⁾ Prema saopćenju Jasne Andrić koja je za svijeću te vrste čula 1968. u Blagaju i Kukavicama (Kupres), u Šuici te u Mračaju i Jeliću (okolica Gornjeg Vaku-
fa). Živalj Blagaja je pravoslavni i katolički, u Jeliću katolički i muslimanski,
Šuice i Mračaja katolički. U Blagaju je ovakva svijeća potvrđena kod Srba
(dijelom su ikavci), u ostalim navedenim mjestima kod Hrvata.
- ⁴⁾ Naziv »muket« nije zabilježen u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU,
Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika *Petra Skoka*, niti u
rječniku turcizama Abdulaha Škaljića.
Na romansko podrijetlo ovog naziva upućuje *Bratoljub Klaić*. On ga izvodi
iz francuske riječi *mouchette* sa značenjem: voštani stijenj svijen u klupko ili
spiralu, v. B. Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb, Zora, 1974, s. v.
muket.
Daljnje se potvrde mogu iznaći u etimologijskim rječnicima književnog tali-
janskog (i nekih njegovih dijalekata) te furlanskog jezika, gdje tal. *mocolo*
(*mocolo*) znači: ostatak djelomično nagorjele svijeće ili samo: ostatak svijeće
(u 16. st.: svijeća), dok furl. *mochete* znači: usjekač za nit fitilja koji se stav-
lja u ulje i unutar svijeće, ili u uljanicu.
- ⁵⁾ Branislav Đ. Rusić, *Još nešto o opasivanju crkava-manastira i mrtvaca*, Glas-
nik Etnografskog muzeja u Beogradu (GEM), 9, Beograd, 1934, 99.
- ⁶⁾ Branko Đaković, *Prilozi u grob na području Jugoslavije*, magistarska radnja,
Zagreb, 1983, 48.
- ⁷⁾ Slobodan Zečević, *Kult mrtvih i samrtni običaji u okolici Bora*, GEM, 38, Beo-
grad, 1975, 166.
- ⁸⁾ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, 5, Berlin und Leipzig, 1932/1933,
s. v. Leuchenzug, 3a.
- ⁹⁾ St. Genčev, *Semejni običaji i obredi*, Etnografija na B'lgaria, 3, Sofija, 1985.
195.
- ¹⁰⁾ V. nap. 8, s. v. Leichenmass.
- ¹¹⁾ M. S. Vlahović, *Opasivanje bolesnika*, GEM, 8, Beograd, 1933, 93.

SVEČICA — THE FUNERAL CANDLE IN THE SAVA RIVER VALLEY NEAR SISAK

Summary

The author presents the results of fieldwork on the funeral candle called *svečica*, conducted in 1987 and 1988 in the Sava-valley near Sisak. The custom of measuring the dead body and shaping a candle of adequate length is specific for the Sava-valley.

The author describes some other ways of measuring the dead body (different from *svečica*), as well as the customs of girding the dead, the sick and churches. He mentions some analogous phenomena in the Balkans and in the East Alps, supposing their possible cognateness.